

УДК 340.11.001.36

Л. М. Бойко

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ РАКУРС ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО МЕНТАЛІТЕТУ

Проблема вивчення менталітету як цілісного феномена завжди поставала у визначальні для держави (народу) історичні періоди (системні кризи, зміна вектора розвитку і т. ін.). Саме тоді актуалізуються приховані самоорганізаційні чинники, оскільки наявні суспільні структури, як правило, не встигають адекватно змінюватись та пристосовуватись до нових умов, що, у свою чергу, призводить до зіткнення ментальних установок із інтегрованими нововведеннями, а у підсумку – до виявлення та усвідомлення власної національної ідентичності [1].

З огляду на це, показовою є сучасна ситуація, коли українське суспільство перебуває в умовах переходу від тоталітарного суспільства до принципово нового для нашого соціуму політико-правового та економічного «способу життя», що, насамперед, виявляється у синтезі загально-цивілізаційних механізмів та національних соціокультурних форм, сформованих та випробуваних часом [2; с. 48], що вимагає нового осмислення правової реальності, що склалася, для узгодженості зарубіжних правових новел з особливостями національного менталітету.

За таких обставин в умовах радикального реформування та загальної правової інтеграції, коли все виразніше проступають відмінності між національним та західним типами праворозуміння, акценти зміщуються в бік правового менталітету як важливого засобу у розв'язанні нормотворчих і «правореалізаційних» проблем, який виступає і як національна правопояснююча модель, і як культурно-історичний та водночас правовий критерій для розмежування сучасних правових систем.

В останньому разі значення правового менталітету тільки зростає, особливо враховуючи той факт, що правовий менталітет – це феномен, сутність якого здебільшого виявляється через порівняння, при цьому одразу вирішується декілька завдань: по-перше, на фоні порівняння правового менталітету декількох національних правових систем краще розкриваються його основні риси – домінанти, врахування яких, на нашу думку, дасть більш повну картину всієї національної правової реальності, а по-друге, на основі виявлених домінантів маємо підставу для з'ясування можливості культурно-правового діалогу між заданими правовими системами, що є особливо актуальним за сучасних процесів уніфікації і гармонізації права. Оскільки під час названих процесів надзвичайно важливо для держави і суспільства не втратити свій національний дух, менталітет – без врахування якого не може бути справедливих, адекватних інтересам і потребам окремих індивідів законів і лише шляхом поєднання інтернаціонального загального та національного особливого у праві можна досягти гармонічного союзу між ними [3; с. 17].

Крім того, у вітчизняній правовій науці питанням номер один є «правовий вибір України», тобто шлях її подальшого правового розвитку після проголошення незалежності, що в підсумку приведе до визначення місця України на правовій карті світу. Усі існуючі позиції з цього приводу зводяться до двох основних: або внаслідок історичних, релігійних, етнічних та ментальних особливостей національна правова система продовжить своє існування в лоні євразійської правової системи, або ж під впливом західноєвропейських інтеграційних процесів приєднається до романо-германської правової системи. Вважаємо, що дати відповідь на це питання стане можливим лише після виявлення домінантів правового менталітету українського народу, для чого необхідно провести його порівняльну характеристику із західним та східним, що дозволить віднести його до одного із зазначених типів правового менталітету, а також сприятиме більш чіткому вирізненню його власних домінантів.

Таким чином, на перший план виступає ідентифікаційна функція правового менталітету, яка полягає в «культурній ідентифікації національного права» [4; с. 16] і яка дозволяє стверджувати про значну частину компаративного в природі даного феномена, роблячи його правокультурним фактором, який, окрім правових, повинен враховуватися при типології правових систем [5; с. 67], що зумовлює необхідність правового менталітету в такого роду дослідженнях.

Окремо, як причину наукового інтересу, що значною мірою зумовлює актуальність вказаної проблематики, слід визнати її недостатню дослідженість у науковій правовій літературі.

Так, останнім часом у розрізі теорії права активно ведуться дискусії стосовно необхідності формування теорії правового менталітету. З цього приводу слід відзначити таких російських теоретиків права, як Р. С. Байніязова та А. Ю. Мордовцева, які безпосередньо розробляють теоретико-методологічне підґрунтя теорії правового менталітету. Обидва автори відрізняються новаторським підходом до праворозуміння і розглядають правовий менталітет як відносно самостійну правову категорію. Різниця полягає лише у ступені самостійності досліджуваного поняття. Так, Р. С. Байніязов наголошує на тому, що категорію «правовий менталітет» слід визнати однією з фундаментальних у загальній теорії правосвідомості, бо лише посередництвом правового менталітету можна «осягнути» глибинні структури юридичної психології, ідейні основи правосвідомості індивіда, соціальної групи, суспільства в цілому, що не завжди можна зробити за допомогою раціонального праворозуміння [6; с. 32]. А. Ю. Мордовцев, на відміну від Р. С. Байніязова, більш широко підходить до з'ясування природи правового менталітету, розглядаючи правову систему з позицій ментального виміру, переносячи природу права у простір культури [7; с. 17], тим самим наголошуючи на цілковитій самостійності правового менталітету і на необхідності формування окремої теорії правового менталітету у вітчизняній юридичній науці.

У протилежність зазначеному, деякі вчені (наприклад, І. А. Іванніков) взагалі вважають недоцільним введення в науково-правовий обіг «красивого, але й досі багатьом незрозумілого терміна «менталітет («ментальність»)» [8; с. 16].

Внаслідок чого, враховуючи однакову смислову навантаженість, заради запобігання тавтології в юридичній термінології, пропонується проводити аналогію між термінами «правова культура» і «правовий менталітет» і пріоритети схиляються на користь правової культури.

Як бачимо, основною перешкодою на шляху запровадження поняття правового менталітету у вітчизняну юриспруденцію є усталений традиціоналізм і позитивізм у праві, який обмежується існуванням у теорії права таких узвичаєних, закостенілих понять, як «правосвідомість» та «правова культура».

Якщо теоретичний аспект феномена правового менталітету, незважаючи на повільні темпи, все-таки досліджується, то його порівняльно-правовий ракурс залишається взагалі нерозкритим. Компаративний аспект менталітету активно досліджується соціогуманітарними науками – культурологією, соціологією, політологією, етнологією, етнофілософією, етнопсихологією, етносоціологією, за рахунок яких, власне, і компенсується відсутність подібних робіт у правовій сфері. Так, проводяться дослідження з приводу співвідношення західноєвропейської та української ментальності, а також дослідження, які ставлять перед собою завдання визначити належність України до східної чи західної культурної традиції; дослідження, які розкривають суперечності безпосередньо в українському менталітеті – між Західною і Східною Україною; дослідження, які розкривають історичні, етнічні, психологічні, політичні особливості українського менталітету [9] та ін. Наявність вказаних досліджень у соціогуманітарних науках свідчить про їх важливість та актуальність, внаслідок чого підсилюється необхідність аналогічних досліджень і в порівняльно-правовому ракурсі.

При цьому окремої уваги заслуговує дослідження правового менталітету в історичному плані – діахронне, особливо зважаючи на той факт, що менталітет – це феномен, який складається історично та відрізняється значною стабільністю, у результаті чого можна простежити етапи становлення національного правового менталітету і визначити історико-правову підставу тяжіння до певного типу праворозуміння і, як наслідок, до відповідної правової поведінки. Одним словом, провівши темпоральний аналіз правового менталітету українського народу в рамках національної правової системи, матимемо змогу пояснити ті політико-правові реалії, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, які, на наш погляд, є закономірністю, а не випадковістю, історико-правового буття українського етносу. У цьому напрямі простежується зміна парадигми порівняльно-правових досліджень, при яких ключовою пропонується використовувати концепцію традиції і правового менталітету, оскільки неможливо зрозуміти право поза широким історичним, соціально-економічним та ідеологічним контекстом [10; с. 68], що, на нашу думку, повертає право в національну, культурно-історичну площину. Крім того, останнім часом простежується тенденція розширення правової сфери шляхом спроби запровадження в науковий обіг понять «правова дійсність» (реальність) і «правове життя», які прямо пов'язані з духовною практикою народу, менталітетом [11], який, звісно, формується історично.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо говорити про науково-теоретичну, а також практичну значимість досліджень порівняльно-правового ракурсу пра-

вового менталітету: по-перше, введення категорії «правовий менталітет» у науковий обіг сприятиме значному поповненню понятійного апарату і методології правової науки; по-друге, виявлення домінант українського правового менталітету нарешті дозволить внести ясність у ті соціально-економічні та правові трансформації, які відбуваються в Україні, а також спрогнозувати її подальший правовий розвиток у світлі світових інтеграційних процесів.

Але для цього необхідно визначити загальний теоретичний статус поняття правового менталітету, що, насамперед, вимагає його співвідношення із спорідненими йому поняттями правової свідомості та правової культури, що і буде зроблено в наступних дослідженнях.

Література

1. Карп'юк Л. Основні підходи до розуміння менталітету сучасними вченими // www.ethnology.org.ua/vyd/nartv/2004/№6/Art12.
2. Мордовцев А.Ю. Правовая система в ментальном измерении: постановка проблемы // Северо-Кавказский юрид. вестник. – 2002. – № 2.
3. Маркова-Мурашова С.А. Существование и взаимодействие правовых систем современности в условиях правовой конвергенции // Юрист-Правоведъ. – 2005. – № 1 (12).
4. Мордовцев А.Ю. Природа права в пространстве культуры // Правоведение. – 2003. – № 2.
5. Право и культура / В.С. Нерсесянц, Г.И. Муромцев, Г.И. Мальцев и др. – М.: Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 2002.
6. Байниязов Р.С. Правосознание и российский правовой менталитет // Правоведение. – 2000. – № 2.
7. Мордовцев А.Ю. Природа права в пространстве культуры // Правоведение. – 2001. – № 3.
8. Иванников И.А. Концепция правовой культуры // Правоведение. – 1998. – № 3.
9. Див., наприклад: Горілий А.Г. «Східняки» та «західники» – відмінність і спільність. – Тернопіль: Джура, 1997; Калина Н.Ф. и др. Лики ментальности и поле политики. – К.: Агропромвидав Украина, 1999; Липняк-Рудницький І. Україна – між Сходом і Заходом // Історичні есе. – К., 1994. – Т. 1; Пономарьов А.П. Етнічність та етнічна історія України: Курс лекцій: Навч. посіб. – К.: Либідь, 1996; Старовойт І.С. Західноєвропейська і українська ментальність: Компаративний аналіз. – Тернопіль: Б.н., 1995; Фурман А.В. Психокультура української ментальності. – Тернопіль: Економічна думка, 2002; Юрій М.Т. Етногенез та менталітет українського народу. – К.: Таксон, 1997.
10. Право и культура / В.С. Нерсесянц, Г.И. Муромцев, Г.И. Мальцев и др. – М.: Изд-во Рос. Ун-та дружбы народов, 2002. Алексеев С.С. Право. Опыт комплексного исследования. – М., 1999; Малько А.И. Категория правовая жизнь // Гос. и право. – 2001. – № 5.

УДК 340.115

О. В. Меленко

Б.О. КІСТЯКІВСЬКИЙ ПРО МЕТОДОЛОГІЧНУ ПРИРОДУ ПРАВОВОЇ НАУКИ, ЇЇ СПІВВІДНОШЕННЯ І ВЗАЄМОДІЮ З ФІЛОСОФІЄЮ І СОЦІАЛЬНИМИ НАУКАМИ

Актуальність теми даної роботи обумовлена, насамперед, необхідністю заповнення прогалин у знанні про минуле вітчизняної правової думки. Особливий інтерес становить освоєння і творче використання історичних традицій